

Lolaxon Xamdamova

*Arab tili va shar'iy fanlar mutaxassisi, Qur'onshunos magistr,
"Peshqadam karvoni" jamiyati "Ilmiy faoliyat" yo'nalishi a'zosi*

E-mail: lolaammasi@gmail.com

ORCID: [0009-0002-3937-8572](https://orcid.org/0009-0002-3937-8572)

https://doi.org/10.57033/Peshqadam_Karvoni-2026/1/23

DERADIKALIZATSIYA JARAYONIDA SHAYX MUHAMMAD SODIQ MUHAMMAD YUSUFNING AQIDAVIY MAKTABIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Annotatsiya. Mazkur maqolada radikal qarashlar va ekstremistik g'oyalar ta'siriga tushgan shaxslarni jamiyatga qaytarishda deradikalizatsiyaning ilmiy-ma'naviy asoslari tahlil qilinadi. Unda Shayx Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf hazratlarining "Tafsiri Hilol", "Ochiq xat", "Ixtiloflar, sabablar, yechimlar", "Ruhiy tarbiya", "Vasatiya – hayot yo'li" va boshqa asarlarining radikallashuvning oldini olish hamda uni bartaraf etishdagi ahamiyati yoritiladi. Tadqiqotda deradikalizatsiyaning mafkuraviy, psixologik rehabilitatsiya va ijtimoiy adaptatsiya bosqichlari ko'rib chiqilib, diniy savodsizlik, noto'g'ri manbalardan foydalanish va mazhabsizlikning radikallashuvga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekistonning "Mehr" operatsiyalari va ijtimoiy reintegratsiya tajribasi yoritilib, to'g'ri diniy bilim va ma'naviy tarbiya orqali shaxs dunyoqarashini o'zgartirish deradikalizatsiyaning muhim vositasi sifatida asoslanadi.

Kalit so'zlar: deradikalizatsiya, radikallashuv, ekstremizm, psixologik rehabilitatsiya, ijtimoiy adaptatsiya, diniy savodsizlik, ma'naviy tarbiya, Shayx Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf, "Tafsiri Hilol", "Ochiq xat", "Ruhiy tarbiya", vasatiya, mazhabsizlik.

Abstract. This article analyzes the scholarly and spiritual foundations of deradicalization in reintegrating individuals influenced by radical views and extremist ideas into society. It highlights the significance of Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf's works, including Tafsir Hilal, Open Letter, Disagreements, Their Causes and Solutions, Spiritual Education, and Wasatiyyah – The Way of Life, in preventing and overcoming radicalization. The study examines three stages of deradicalization: ideological transformation, psychological rehabilitation, and social adaptation, while analyzing the influence of religious illiteracy, unreliable sources, and rejection of madhabs on radicalization. It also considers Uzbekistan's experience with the "Mehr" operations and social reintegration, emphasizing sound religious knowledge and spiritual education as important means of transforming individuals' worldviews and preventing radicalization.

Keywords: deradicalization, radicalization, extremism, psychological rehabilitation, social adaptation, religious illiteracy, spiritual education, Sheikh Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf, Tafsir Hilal, Open Letter, Spiritual Education, Wasatiyyah, rejection of madhabs.

KIRISH

Deradikalizatsiya bu radikal qarashlarga ega bo'lgan, ekstremistik yoki terrorchilik g'oyalari ta'siriga tushgan shaxslarning dunyoqarashini o'zgartirish va ularni jamiyatga sog'lom a'zo sifatida qaytarish jarayonidir. Oddiy qilib aytganda, bu inson ongini "zaharlagan" va uni zo'ravonlikka undayotgan mafkurani asossizligini anglatish va uning o'rniga insonparvarlik g'oyalarini singdirishdir.

Alloma bu muammoga uch bosqida yechim ko'rsatgan:

1. Mafkuraviy deradikalizatsiya.

Bu eng muhim bosqich bo'lib, shaxsning diniy yoki siyosiy qarashlaridagi xatolarni ilmiy asosda isbotlab berishni anglatadi. Shayx rohimahulloh dinni to'g'ri tushuntirishga katta e'tibor qaratgan. Ekstremistlar ko'pincha oyat va hadislarini kontekstdan yulib olib, o'z maqsadlariga moslab talqin qiladilar. Alloma aynan shu muammoga e'tiborni qaratib, birinchi navbatda Qur'oni Karim oyatlarining ma'nolar tarjimasini to'g'ri sharhlangan "Tafsiri Hilol" to'plamini taqdim qilgan. Demak, adashgan toifalarga avvalo Qur'oni Karim ma'nolarini to'g'ri anglashlari uchun buzuq va muallifi noma'lum bo'lgan tafsirlardan emas balki, ulamolar tarafidan tan olingan tarjima va tafsirlar orqali oyatlarning asl ma'nosini tushuntirish lozim.

Muallifning shoh asari bo'lmish "Tafsiri Hilol"dan ba'zi oyatlarni misol qilamiz: "Baqara" surasi 143-oyatda Alloh taolo shunday degan: "Shuningdek, sizlarni odamlar ustidan guvoh bo'lishingiz va Payg'ambar sizlarning ustingizdan guvoh bo'lishi uchun o'rta millat qildik".

Shayx rohimahulloh oyat tafsirida shunday deganlar: "Ulamolarimiz "o'rta ummat"ning yana ko'p va ulkan ma'nolar anglatishini keng va batafsil bayon qilganlar. Islom ummati haqiqatda to'la ma'noda o'rta ummatdir. O'rta deganda, yaxshilik va afzallik ma'nosi ham, mo'tadil va adolatli ma'nosi ham va nihoyat hissiyotda o'rtalik ma'nosi ham tushunilaveradi. Islom ummati e'tiqod va tasavvurda o'rta, adolatli va afzal ummat hisoblanadi. Boshqa ba'zi ummatlarga (masalan, iysaviylarga) o'xshab, ruhiy tarafga og'ib ketmaydi. Yoki yana boshqalarga (masalan, musaviylarga) o'xshab, faqat moddiy narsalargagina e'timod qo'ymaydi. Balki, inson tabiatiga qarab, ham ruhiy, ham moddiy jihatga o'rtacha, adolatli va eng afzal munosabatda bo'ladi. Islom ummati tafakkur va his-tuyg'u bobida ham o'rta, adolatli va afzal ummatdir. Bilib olgan narsasinigina mahkam tutib, undan boshqa ma'rifat va tajribalarni rad qilib yuboradiganlardan emas. Yoki, aksincha, duch kelganning ortidan ergashib, taqlid

qilib ham ketavermaydi. Balki, mo'tadillik bilan, o'z qoidalariga to'g'ri kelgan ilmiy izlanish va tajriba orqali, boshqalar erishgan yutuqlarni ham e'tirof etib, ulardan foydalanadi. Islom ummati tartib-intizomda ham o'rtacha, adolatli va afzal ummatdir. Unda hayot faqat his-tuyg'u, vijdon va odob-axloq orqali tartib-intizomga solinmaydi. Balki, insonning ma'naviy tarbiyasini kuchaytirib, odob-axloq, taqvo, halollik masalalarini ongi, aqli va vijdoniga singdirish bilan birga, hukmni ham ishga soladi. Chunki hamma ham ruhiy-vijdoniy yo'l bilan tuzalib qolmaydi" (Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2024:22).

Yana bir oyat "Baqara" surasi 208-oyatda shunday deyilgan: "Ey, iymon keltirganlar! Islomga to'lig'icha kiring. Va shaytonning izidan ergashmang. Albatta, u sizga ochiq dushmandir". Oyat tafsirida Shayx rohimahulloh islomning bir necha ma'nolari orasida "tinchlik" ma'nosiga katta e'tibor bergan: "Islomning ma'nolaridan yana biri – tinchlik. U holda oyatning umumiy ma'nosi, tinchlikka to'lig'icha kiring, degani bo'ladi. Tinchlikka to'lig'icha kirish esa islomni tatbiq qilish bilan bo'ladi. Islomda tinchlik inson qalbining tinchligidan boshlanadi. Faqat banda va Parvardigor, borliq va oxirat haqidagi islom aqidalarigina har bir inson qalbiga tinchlikni solishi mumkin. So'ngra qalbdagi bu tinchlik oilaga ko'chadi. Islom oila tinchligi uchun zarur bo'lgan barcha choralarni ishga soladi. Oilalardagi tinchlik qo'ni-qo'shni, qarindosh-urug'lar orasiga ko'chadi. Islomda qo'ni-qo'shnilar, qarindosh-urug'lar bilan tinch yashash yo'l-yo'riqlari batafsil ko'rsatib qo'yilgan. So'ngra bu tinchlik jamiyatga o'tadi. Har bir jamiyat o'zaro tinchlikda yashash uchun nimalar qilishi lozimligi ham islomda belgilab qo'yilgan. Davlat miqyosida tinch yashashga esa qalbi tinch, oilasi tinch, qo'ni-qo'shni, qarindosh-urug'i tinch, jamiyati tinch bo'lganda erishiladi. Islomda davlat bilan fuqarolar orasidagi tinch-totuvlik asoslari ham, davlatlararo tinch-totuvlik yo'l-yo'riqlari ham mukammal yo'lga qo'yilgan. Oxiri kelib, islom ko'zlagan tinchlikda butun dunyo tinchligiga erishiladi. Unda barcha qalblar tinch, oilalar tinch, qo'ni-qo'shnilar tinch, qarindosh-urug'lar tinch, jamiyatlar tinch, davlatlar tinch, hayvonot, nabotot va butun borliq tinch bo'ladi" (Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2024:32). Demak islom buzg'unchilik, zo'ravonlik emas, balki tinchlik dini ekanini unutmaslik lozim.

Bundan tashqari "Oli Imron" surasidagi: "Allohning rahmati ila ularga muloyim bo'lding. Agar qo'pol, qalbi qattiq bo'lganingda, atrofingdan tarqab ketar edilar. Bas, ularni afv et. Ularga istig'for ayt va ular bilan ishlarda mashvarat qil", 159-oyat tafsirida

ham Shayx rohimahulloh Alloh taoloning avvalo Payg'ambar alayhissalomni va u zot misolida barcha musulmonlarni kechiruvchan, muloyim, marhamatli bo'lishgan, xato qilgan kishilarni afv qilishga va ular uchun Allohga istig'for aytib, haqlariga duo qilishga buyurayotganiga e'tiborni qaratgan. Shu bilan birga muallif bu oyat ko'pchilik bilan maslahatlashishga va ko'pchilikning fikriga qarshi chiqmaslikka dalil bo'lishini ham ta'kidlagan (Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2024:71). Bunday oyatlarni ko'plab topishimiz mumkin, lekin biz faqat bir nechtasini misol qilish bilan kifoyalanaamiz.

Shu bilan birga Shayx rohimahullohning "Ochiq xat" asarida ham musulmonlarni shubhaga solgan, ikkilantirgan va adashishlariga sabab bo'layotgan masalalarning asl negizi va ularning yechimlari ko'rsatilgan, bunda noxushliklarning asosiy sabablarini shunday bayon qilgan: "Bu salbiy va noxush holatlarning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va boshqa bir qancha sabablari bor. Bu barcha tan olgan haqiqatdir. Ammo achchiq bir haqiqatni ta'kidlab aytishimiz lozim. U ham bo'lsa, musulmonlar ichida islomni tartibli ravishda va kerakli uslubda mutaxassis ustozlardan o'rganmaslikdir. Yana bir sababi – biryoqlamalik, bemazhablik, odobsizlik va dinda chalasavod odamlarning o'z xohishlari asosida g'uluvga ketishlaridir. Bu sabablardan yana biri – ular dinda chalasavod bo'lishlari bilan birga, quyida bahs yuritiladigan mavzu – istito'a va voqelik fiqhidan mutlaqo bexabarliklari, o'zlarining qayerda, qachon, qanday holda va kimlar bilan yashayotganlarini tushunishni istamasliklaridir. Oqibat nima bo'lishini esa qariyb ellik yillik tajriba ko'rsatib turibdi" (Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2021:25). Xatoni to'g'rilash borasidagi harakatlarning asosiysi sifatida shunday tavsiya berilgan: "Shuning uchun ham ulamolarimiz: "Musulmon shaxsning o'z dini islomni yaxshi bilishi o'zi uchun ham, jamiyati uchun ham, o'zgalar uchun ham yaxshilikdir", deyishadi. Dinini yaxshi bilgan musulmon unga amal qilsa, o'ziga ko'plab yaxshiliklarni jalb qiladi, chunki islom bandalarni o'zi uchun foydali ishlarga chaqirgan. Shuningdek, musulmon shaxsning islomni yaxshi bilishi uning jamiyati uchun ham yaxshilik bo'ladi, chunki islom kishilarni o'zi yashab turgan jamiyatga yaxshilik qilishga buyurgandir. Musulmon insonning o'z dinini yaxshi bilishi boshqa dindagi kishilar uchun ham yaxshilikdan iborat bo'ladi, chunki islom uni boshqalarga ham yaxshilik qilishga chaqirgandir. Ushbu mulohazalarga ko'ra bugungi murakkab jarayonda yuzaga kelayotgan muammolarni hal qilishda musulmon ulamolar taqdim qilayotgan ma'lumotlardan xabardor bo'lib turish hamma uchun foydalidir" (Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2021:27). "Mazhablar birlik ramzi" kitobida esa alloma adashishning yana bir sababi bo'lgan

illat bu to'rt mo'tabar mazhablarni inkor qilish ekanini, aslida esa bu mo'tabar mazhablar bir islomni tashkil qilishini, insonlarga yengillik va kenglik berishini va to'rttala mazhabning har biri o'zlariga asos qilib eng avval Qur'on va sunnatni, undan keyin ijmo va qiyosni olganlarini, ulardan birortasi shu 4 dalildan chetga chiqmasligi, birortasi qiyosni Qur'on va sunnatdan muqaddam qo'ymaganiga dalillarni bayon qilganidan keyin shunday degan: "To'rt mazhab shariatga va oyatu hadisga xilofdir, degan e'tiqod bilan ularni inkor qiluvchi kishi esa xatokordir. Biz bu e'tiqodning xato ekanini yuqorida zikr qildik" (Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2022:83), degan va mazhablarga bo'linishning hojati yo'q, hadislariga amal qilish kifoyadir, degan fikr bilan o'zlari ham adashayotgan va boshqalarni ham adashtirayotganlarga hadisdan hukm olishning qoida va shartlarini bayon qilgan, ulamolar tan olgan allomalarning so'zlaridan dalil qilingan va shunday xulosa berilgan: "Bizning davrimizdagi o'zlarini mazhablarni yangilovchi deb bilib, haq mazhablarni bekorga chiqaradigan "muhaddis"lar barchani gumroh qiluvchilardir. Masalan, ular hanafiy mazhabidagi yoki shofe'iy mazhabidagi qaysidir masalani "Sihohi sitta"dan topmasa, "Imom Abu Hanifa yoki imom Shofe'iy bu masalani hadisga xilof ravishda aytgan", deydilar. Hadis fani "Sihohi sitta" bilan chegaralanib qolmaganini tushunishni ham istamaydilar. Holbuki, hadis kitoblari behisob va beadaddir. "Sihohi sitta"ga suyanilmagan bo'lsa, uning asli boshqa hech bir kitobda yo'qligini bildirmaydi" (Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2022: 86). Darhaqiqat ularning bu fikri aql va mantiqqa ham tog'ri kelmaydi, sababi mazhab imomlari sunnat kitoblari ta'lif qilinishidan avval yashaganliklari uchun ular o'z mazhablariga dalil qilgan hadislar sanadi ham muhaddislarning sunan kitoblaridagi hadislarining sanadidan oliy hisoblanadi.

"Mazhabsizlik bid'atdir" kitobida asosan mazhabsizlar foydalanadigan asarlar, ularning mualliflarining qanchalik ishonchliligi, ular o'zlariga imom qilib olgan ularmolarga nisbatan aytgan yolg'onlari dalillar asosida isbotlangan va bunday tafriqadan chetda bo'lishga, o'zaro mehr oqibatli va go'zal xulqli bo'lishga chaqirilgan: "Ahli sunna va jamoaga mansub, to'rt mo'tabar fiqhiy mazhablarga ergashgan ulamolar yuksak islomiy odob namunalarining timsoli bo'lib keladilar. Ular bu odobni o'z ustozlaridan, ular esa mazhab mujtahidlaridan, ular esa mazhabboshi imomlardan, ular tobe'inlardan, ular esa sahobalardan, ular esa Rasululloh sollallohu alayhi vasallamdan olganlar. Aksincha, bemazhablarning beodoblikning har ko'chasiga kirib chiqishlari, o'zidan boshqani odam o'rnida ko'rmasliklari, o'tganu qolgan barcha musulmonlarni

kuforda, fisqda va fasodda ayblashlari. Ularning bu sifatlari o'zlaridan boshqa musulmonlarga bo'lgan hasadlaridan, kibrlaridan va manmanliklaridan kelib chiqqan bo'lsa, ajab emas. Ushbu kitob sahifalarida ushbu ikki xil ko'rinishni payqab olish qiyin emas. Bir taraf birorta kishiga ozor berib qo'ymaslikka harakat qilsa, ikkinchi taraf aynan o'ziga muvofiq bo'lmagan har bir kimsaga ozor berish payidadir" (Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2021:197-198).

"Ixtiloflar, sabablar, yechimlar" asarida alloma xabarlarini qabul qilish borasida musulmonlarni diqqatli bo'lishga, manbasini bilmay turib har qanday xabarni ilm deb qabul qilib ketavermaslikka chaqirgan, musulmonlarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish lozimligiga e'tibor qaratgan. Insonga har qanday ma'lumotni ko'r-ko'rona qabul qilmasdan, uni tahlil qilishni o'rgatgan. Buning uchun esa avvalo bilmagan masalalarida Ahli sunna va jamoa ulamolariga ergashish lozimligiga va yana bir qancha muhim xulosa va tavsiyalardan iqtibos qilamiz: "Farzandlar tarbiyasiga alohida e'tibor berish. Avlodimiz va dinimiz davomchilari bo'lmish farzandlarimizni aynan Ahli sunna val jamoa aqidaviy mazhabida va o'zimiz ergashgan fiqhiy mazhabda tarbiyalashni yo'lga qo'yishimiz lozim. Turli bemazhablar va ixtilofchilar ta'siri ostiga tushib qolmasliklarining ehtiyotini qilishimiz kerak. Kishilar o'rtasida ahil-inoqlik va do'stlikni mustahkamlash dinimizning talabidir. Mo'min-musulmonlar doimo bir-birlari bilan ahil-inoq va do'st-birodar bo'lishlari kerak. Bunga undovchi oyati karimalar va hadisi shariflarga ixlos bilan amal qilishimiz kerak. Din, Vatan va xalq foydasi uchun xizmat qilish. Buning uchun esa avvalo ixtiloflarga barham berish kerak. Qayerda ixtilof bo'lsa, o'sha yerda mazkur xizmatlarga putur yetadi. Odamlar keraksiz ixtiloflar bilan band bo'lib, asosiy ishlar qolib ketadi yoki zaiflashadi. Zararli ixtiloflardan chetda bo'lish har bir shaxsning burchidir. Qur'on va Sunnat, shariatimiz ahkomlari bizdan shuni talab qiladi. Ushbu kitob mana shu haqiqatni anglab yetish niyatida bitildi" (Muhammad Sodik Muhammad Yusuf, 2022:350-351).

2. Psixologik rehabilitatsiya bosqichida esa alloma radikal guruhlariga qo'shilganlar ko'pincha kuchli psixologik bosim ostida bo'lishiga yoki ruhiy tushkunlikka tushib qolishiga e'tibor qaratgan va bu yo'nalishda "Yaxshilik va silai rahm", "Ruhiy tarbiya" kabi qator asarlarni taqdim qilgan. Bu asarlar ruhiy jarohatlarni davolash va empatiyani tiklash ya'ni radikal tushunchadagi insonlarda boshqa insonlarga nisbatan nafratni yo'qotib, rahm-shafqat hissini qayta uyg'otishda eng samarali metodik qo'llanma vazifasini bajaradi. Urush bo'layotgan hududlardan qaytganlar yoki zo'ravonlik guvohi

bo'lganlar bilan psixologlar alohida ishlash jarayonida, ozodlikdan mahrum qilish muassasalaridagi suhbatlarda ushbu asarlardan manba sifatida foydalanishi yuqori natajilarga olib keladi.

3. Oxirgi bosqichda ijtimoiy adaptatsiya jarayonida qo'l keladigan asarlarga "Hadis va Hayot" silsilasining 2-juzi "Islom va Iymon" kitobi, "Sunnii aqidalar", "Aqoid ilmi va unga bog'liq masalalar", "Aqidatut-Tahoviya sharhining talxiysi" kitoblaridan unumli foydalanish, qaytgan shaxslar uchun mahalla idoralarida maxsus darslar tashkil qilish orqali ularning jamiyatga qaytganida o'zini keraksiz his qilmasligi uchun mustahkam iymon, to'g'ri e'tiqodga yo'llash lozimligini ko'rsatadi, aks holda ular yana eski yo'lga qaytishlari mumkin. Radikallar eng avvalo aqida masalalarida adashadilar va boshqalarni ham adashtiradilar. Aqidaviy musaffolikka erishishda Shayx rohimahullohning "Aqidatut-Tahoviya sharhining talxiysi" va "Sunnii aqidalar" kitoblari musulmon kishining to'g'ri dunyoqarashini shakllantiradi. Inson aqidani to'g'ri o'rgansa, u "takfirchi" (musulmonni kofirga chiqaruvchi) bo'lmaydi. Chunki ushbu asarlarda kishi gunohi kabirani modomiki halol sanamas ekan iymondan chiqmasligi haqidagi aqidaviy qoidalar bayon qilingan, mo'tabar matnlar orqali isbotlab berilgan va Qur'on oyatlari va hadisi shariflar bilan sharhlangan. Aqidaviy bo'shlig'i to'g'ri va sof e'tiqod bilan to'ldirilgan kishini esa ish bilan ta'minlash ham oson bo'ladi, yo'qsa u ishlash jarayonida insonlar bilan ziddiyatga borishi mumkin. Unga hunar o'rgatish va halol mehnat qilishi uchun sharoit yaratishning ham imkoni bo'ladi. Aqidasi to'g'irlangan insonni jamiyat qabul qilishi, oilasi va mahalladoshlari bilan aloqalarini tiklashi ham osonlashadi.

Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf hazratlari o'z asarlarida ta'kidlaganlaridek, aqidaviy adashishning asl sababi ilmsizlik yoki noto'g'ri manba'lardan olingan soxta ma'lumotlarga qarshi, to'g'ri ilm manbayini izchil yo'lga qo'yish bilan kurashish eng samarali yo'ldir. Qamoq yoki jazo choralari insonning tanasini to'xtatishi mumkin, lekin deradikalizatsiya uning qalbidagi kasallikning asl urug'ini yo'q qiladi va ongini o'zgartiradi.

Darhaqiqat, so'nggi yillarda bu yo'nalishda amalga oshirilgan ishlarni ham e'tirof etish lozim. Quyida O'zbekiston tajribasining eng muhim jihatlari keltirib o'tiladi:

- "Mehr" operatsiyalari va insonparvarlik. O'zbekiston Yaqin Sharqdagi qurolli to'qnashuvlar hududidan (Suriya, Iroq, Afg'oniston) o'z fuqarolarini, ayniqsa ayollar va bolalarni qaytarib olib kelish bo'yicha dunyoda birinchilardan bo'lib tizimli ish boshladi.

- Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash: Qaytganlar uchun maxsus reabilitatsiya markazlari tashkil etildi. Ularga hujjatlarni tiklash, uy-joy va ish bilan ta'minlashda yordam berildi.

- Stigmatizatsiya (shaxs yoki ijtimoiy guruhga muayyan salbiy belgi, xususiyat yoki maqom asosida tamg'a qo'yish, uni kamsitish va jamiyatdan chetlatish)ga qarshi kurash: Jamiyatning ularga nisbatan nafratini kamaytirish va ularni qayta qabul qilishi uchun mahallalarda ishlash tizimi yo'lga qo'yildi.

- "Afv" instituti va jamiyatga qaytarish. O'zbekiston prezidenti tomonidan muntazam ravishda adashib ekstremistik guruhlariga kirib qolgan, lekin qilmishidan pushaymon bo'lgan shaxslarni afv etish tizimi yo'lga qo'yilgan.

- Qora ro'yxatdan chiqarish: Minglab fuqarolar maxsus hisobdan chiqarilib, ularga normal hayot kechirish imkoni berildi.

Ammo bular muammo paydo bo'lgandan keyingi harakatlar bo'lib, muammoning asl yechimi uning oldini olishdan iboratdir.

Shu maqsadda adashgan shaxslar bilan ishlashda quruq taqiq emas, balki bag'rikenglik va ma'naviy bo'shliqni to'ldirish jihatidan Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusufning asarlarini quyidagi yo'nalishlarda metodik qo'llanma sifatida keng foydalanish bilan yanada samarali natijalarga olib keladi: Bu jarayon bo'yicha Shayx rohimahullohning "Ochiq xat" asari eng mukammal qo'llanmalardan biri bo'lib, unda adashgan oqimlarning da'volariga bittama-bitta ilmiy raddiyalar berilgan. Kitobda ekstremistlarning "hijrat", "jihod", "bay'at" va "xalifalik" kabi tushunchalarni noto'g'ri talqin qilishiga ilmiy, shar'iy raddiya berilgan. "Ochiq xat" asari ekstremizmga berilgan ilmiy zarbadir. Alohida to'xtalib o'tish lozimki, "Ochiq xat" asari dunyo ulamolarining ISHID va shu kabi terrorchi guruhlariga bergan rasmiy raddiyasidir. Shayx rohimahulloh buni o'zbek tilida tushunarli, ravon sharhlab, xalqqa yetkazgan. Asarda "jihod" bu begunoh odamlarni o'ldirish emasligi, balki insonning o'z havo nafsiga qarshi kurashi ekani, "hijrat" o'z tinch vatanini tashlab ketish emas, balki gunohlarni tark etish ekanligi oyat va hadislar bilan isbotlangan. Bu asar reabilitatsiya markazlarida, undan avval esa jamiyat institutlarida asosiy qo'llanma sifatida ishlatilishi muammoning ildizini yo'qotishga xizmat qiladi.

Mazhabsizlikka chek qo'yishda esa Shayx rohimahullohning "Mazhablar birlik ramzi", "Mazhabsizlik bid'atdir", "Ixtiloflar, sabablar, yechimlar", "Hidoyat Imomi" kitoblari orqali adashganlarga an'anaviy islom yo'li tushuntirilishi lozim, sababi

ekstremistik oqimlar ko'pincha mazhablarni inkor qilish orqali musulmonlar orasida nizolar keltirib chiqarishga urinadilar.

Oilaviy muhitning roli deradikalizatsiyada kattadir. "Oila" markazlari va xotin-qizlar qo'mitalari ham radikallashuvga qarshi Shayx rohimahullohning "Baxtiyor oila", "Keksalarni e'zozlash" asarlari asosida targ'ibot olib borishi lozim. Chunki mazhabsizlikka chaqiruvchilar ota-onaning mavqeyini pasaytirishga, ularga bo'lgan yuksak ehtiromga putur yetkazishga intiladilar. Natijada yoshlarda oilasiga bo'lgan hurmat susayib, ularni chet davlatga chaqirib olish osonlashadi, shu sabab ham bemazhablar oila muhitiga putur yetkazishga urinadilar.

Yana "Vasatiya-hayot yo'li" kitobida islomda mo'tadillik tamoyili tushunarli bayon qilingan. Shayx rohimahulloh ekstremizmga qarshi kurashda "Vasatiya" (o'rta yo'l) tushunchasini olg'a surgan. Chunki islom bu g'uluv (dinda chuqur ketish) va taqsir (dinga beparvolik) o'rtasidagi mo'tadil yo'l ekanini ana shu asarida ta'kidlagan. Ushbu tamoyil adashgan shaxslarga islom dini qattiqqo'llik emas, balki yengillik va rahmat, o'zaro muhabbat dini ekanini tushuntirishda asosiy dastak bo'ladi. Allomaning "Ruhiy tarbiya" asari orqali nafrat va kibrdan oziqlanadigan ekstremistlarning qalbidagi bu illatlar davolanadi. Shayx rohimahullohning "Ruhiy tarbiya" turkumi insonni o'z nafsini isloh qilishga yo'naltiradi. Chunki jamiyatdan nafratlanish o'rniga, o'z xatolarini anglash va qalbini poklashga kirishgan inson hech qachon qo'lga qurol olish u yoqda tursin, birovga ozor bermaydi yoki zo'ravonlikni yoqlamaydi.

Allomabutun umri davomida adashgan toifalarga qo'shilib qolgan vatandoshlarining diniy ta'limini isloh qilishga asosiy e'tiborini qaratgan. Chunki yuqoridagi ta'kidlanganidek, ekstremizmning asl sababi diniy bilimsizlikdir. O'zbekistonda bu muammoni ildizi bilan yo'qotish maqsadida bir qancha o'rta- maxsus diniy ta'lim muassasalari, oliy diniy ta'lim institutlari, Imom Moturidiy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, Imom Buxoriy va Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazlari, Xalqaro islom akademiyasi va Islom sivilizatsiyasi markazi tashkil etildi. Lekin shu bilan birga Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf rohimahullohning aqida turkumidagi asarlari asosida oilada, ta'lim muassasalarida va jamiyatning boshqa institutlarida davra suhbatlari, amaliy anjumanlarni tizimli yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston tajribasi bu faqat jazolash emas, balki insonni qutqarish va uning qalbidagi "zaharli mafkura"ni ilm bilan chiqarib tashlashdir. Shayx

Muhammad Sodik Muhammad Yusuf asarlari asosida profilaktika ishlarini olib borish uchun quyidagilar taklif etiladi:

- Mahallalarda targ'ibot: "Ijtimoiy odoblar" kitobi asosida aholi bilan suhbatlar uyushtirish;

- Raqamli deradikalizatsiya: Shayx rohimahullohning video va audio ma'ruzalaridan qisqa "anti-ekstremistik" video-roliklarni ijtimoiy tarmoqlarda tarqatish. Bu bilan ommaviy axborot vositalari va targ'ibot ishlarini tizimli tashkil etish orqali foydali kontentlar shakllantirish.

- Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf rohimahullohning xalqaro tajribasi va ilmiy merosi asosida sof islom e'tiqodini bayon qilgan asarlardan dasturiy metodik qo'llanmalar ishlash va jamiyatning barcha institutlarida ma'naviy bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan dasturlarni yo'lga qo'yish.

MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2022. – 448 bet. Aqidatut-Tahoviya sharhining talxiysi. – T.: "Hilol-Nashr".
2. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2022. – 376 bet. Aqid ilmi va unga doir masalalar. – T.: "Hilol-Nashr".
3. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2025. – 512 bet. Baxtiyor oila. – T.: "Hilol-Nashr".
4. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2023. – 320 bet. Hadis va Hayot. 2-juz Islom va Iymon kitobi. – T.: "Hilol-Nashr".
5. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2025. – 456 bet. Ijtimoiy odoblar. – T.: "Hilol-Nashr".
6. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2022. – 354 bet. Ixtiloflar, sabablar, yechimlar. – T.: "Hilol-Nashr".
7. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2022. – 216 bet. Mazhablar – birlik ramzi. – T.: "Hilol-Nashr".
8. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2021. – 208 bet. Mazhabsizlik bid'atdir. – T.: "Hilol-Nashr".
9. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2024. – 96 bet. Keksalarni e'zozlash. – T.: "Hilol-Nashr".
10. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2022. – 240 bet. Ochiq xat. – T.: "Hilol-Nashr".

11. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2024. – 1-juz: 480 bet, 2-juz: 496 bet, 3-juz: 464 bet. Ruhiiy tarbiya. – T.: “Hilol-Nashr”.
12. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2024. – 312 bet. Vasatiya – hayot yo‘li. – T.: “Hilol-Nashr”.
13. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2018. – 544 bet. Sunniy aqidalar. – T.: “Hilol-Nashr”.
14. Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. 2024. – 592 bet. Usulul fiqh. – T.: “Hilol-Nashr”.